

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Горбаньов І. М., Кузнєцов В. В.

У науковій статті встановлюються використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів. Обґрунтовується положення про можливість, підготовку, проведення та наслідки прес-конференції як елементу тактичної операції, в ході якої пройшов інформаційний поштовх для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити, знайти та затримати.

Ключові слова: розшук злочинців, тактична операція, прес-конференція, засіб масової інформації.

В научной статье устанавливается использование возможностей пресс-конференций в ходе расследования преступлений. Обосновываются положения о возможности, подготовке, проведении и последствиях пресс-конференции как элемента тактической операции, в ходе которой прошел информационный толчок для того, чтобы преступники или их сообщники проявили либо выдали себя, или совершили действия, которые помогут их установить, найти и задержать.

Ключевые слова: розыск преступников, тактическая операция, пресс-конференция, средство массовой информации.

The article identifies the use of opportunities for press conferences in the investigation of crimes. The position on the possibility, preparation, conduct and consequences of a press conference as an element of a tactical operation during which there was an informational impulse for the criminals or their accomplices to show or prove themselves or to perform actions that will help them to establish, find and hold will be substantiated.

Key words: search for criminals, tactical operation, press conference, mass media.

Постановка проблеми та її актуальність. Протидія кримінальним проявам є важливим напрямом діяльності органів правопорядку. Для успішної та результативної роботи у вказаному напрямі органи правопорядку використовують і застосовують відповідні знання, навички й вміння (компетенції), а також спеціально розроблені чи пристосовані (адаптовані) засоби та методи (інструментарій). Одними з ефективних та недооцінених засобів протидії злочинності є засоби масової інформації – преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, Інтернет, соціальні мережі, сучасна телефонія, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку [1].

Сучасний стан справ дозволяє зробити уявлення про можливості засобів масової інформації (далі – ЗМІ), наприклад, для: 1) профілактичних заходів з ознайомлення телеглядачів щодо недопустимості вживання наркотичних засобів (фізичну та психологічну залежність, відповідну адміністративну та кримінальну від-

повідальність і таке інше); 2) розшуку підозрюваних через розміщення їхніх фотознімків чи композиційних (синтетичних) портретів в ефірі телебачення, шпальтах газет, інтернет-сторінках сайтів тощо. Рідко, але саме в такому вигляді службові особи органів правопорядку традиційно залучають представників ЗМІ до протидії злочинності, уникаючи при цьому інших напрямів та можливостей. Це пов'язано з необхідністю постійного покращення іміджу, а також підвищення авторитету й довіри населення до правоохоронних органів. В іншому випадку, наприклад, у разі прохання про допомогу для встановлення свідків кримінально-каранної події, встановлення анкетних даних померлої особи, проведення пошуків зниклої дитини може бути сприйняте як безпомічність і непрофесійність, що негативно позначиться на іміджі й авторитеті органів правопорядку, навіть за імовірності отримання цінної інформації. Тож, про якісь інші форми участі ЗМІ в протидії злочинності, зокрема прес-конференції, не може бути й мова. З урахуванням ситуації, що склалася, можливості прес-конференцій у ході розслідування злочинів вважаються нами недооціненими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі широко зустрічаються згадки про використання ЗМІ до протидії злочинності (виявлення, розслідування та профілактики кримінально-каранних правопорушень). Так, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, В.Б. Вєхов, А.Ф. Волобуєв, В.О. Гавло, І.Ф. Герасімов, В.Г. Гончаренко, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Ф. Пантелєєв, М.І. Порубов, В.В. Тищенко, В.Т. Томін, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші зробили значний внесок у висвітлення вказаної тематики, як загалом, так і в окремих її аспектах. Майже кожен вчений-криміналіст під час написання підручника чи монографії вважає за потрібне вказати на загальну можливість використання ЗМІ, при цьому не розкриваючи ані слідчих ситуацій, за яких це буде найбільш доречним, ані ризиків та наслідків таких дій.

Не дивлячись на певну кількість досить цікавих та змістовних робіт, слід звернути увагу на чи не на єдиний навчальний посібник В.Т. Томіна «Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью» (рос., 1976 р.), що ґрунтується на значній кількості матеріалів та відповідному досвіді роботи того часу та адаптований для вирішення завдань минулого політичного режиму. Згаданий посібник (написаний у публіцистичній формі) присвячений проблемам взаємодії органів внутрішніх справ з телебаченням, пресою, радіо, він надає практичні рекомендації щодо організації та підвищення ефективності взаємодії правоохоронних органів з означеними

організаціями. Зрозуміло, що вказане дослідження є повним та досить цікавим, але, з урахуванням змін у соціально-економічному житті країни, воно частково втрачає свою актуальність. Також останнім часом була проведена низка досліджень, серед яких праці: Ю.В. Наумкіна «Взаимодействие органов внутренних дел с учреждениями массовой информации в борьбе с преступностью» (рос., 1990 р.); А.М. Ішина «Использование средств массовой информации при установлении и розыске лиц, совершивших преступления, в ходе предварительного следствия» (рос., 1996 р.); О.М. Тюменцева «Организационно-правовые и тактические вопросы использования средств массовой информации при расследовании и профилактике преступлений» (рос., 2000 р.); В.М. Ростова «Взаимодействие следователя и органа дознания с пресс-службой УВД и средствами массовой информации при расследовании преступлений» (рос., 2002 р.) та інші.

Єдиним вітчизняним ґрунтовним дослідженням у цьому напрямі є дисертація Ю.В. Стеценка «Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів» (2006 р.), де досліджено правові та криміналістичні проблеми використання ЗМІ в діяльності органів досудового слідства; проаналізовано сучасний стан, а також визначено нові напрямки використання ЗМІ під час розслідування злочинів; запропоновано систему тактичних прийомів застосування їхніх повідомлень у складі тактичних операцій тощо.

Вказані наукові та навчально-методичні праці значно збагатили теоретичні положення, а також удосконалили практику використання можливостей ЗМІ в ході розслідування злочинів. Проте вони, на нашу думку, мають загальний характер і не висвітлюють специфіки та тактичних особливостей використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів.

Метою статті є встановлення використання можливостей прес-конференцій у ході розслідування злочинів.

Виклад основного матеріалу. У середині минулого століття в криміналістиці висловлювались пропозиції щодо залучення ЗМІ для допомоги слідчому силами громадськості у виявленні злочинів, розшуку злочинців та їх слідів, а також профілактики кримінальних проявів. І вказані, дещо на той час новаторські, пропозиції мали під собою раціональне підґрунтя, бо користь від використання ЗМІ в діяльності слідчого велика, зокрема, це дозволяє: 1) економити час, сили і засоби; 2) оперативно здійснювати ініціюючий вплив на населення; 3) практично не обмежувати територію, населення (навіть інших країн світу) якого може бути залучене до розслідування злочину, що досягається шляхом глобалізації сучасних телекомунікаційних технологій; 4) створювати за допомогою таких засобів обстановку найбільшого сприяння розслідуванню злочинів. Наприклад, інформування населення про злочинця, що створює для нього умови неможливого перебування на нелегальному становищі, подальшого вчинення злочинів, а також позбавляє можливості уникнути покарання); позитивно впливати на рівень правосвідомості й соціально-правову активність населення [2]. Вказане яскраво ілюструє корисні боки залучення ЗМІ до вирішення слідчих завдань

за умов власних постійно обмежених можливостей та ресурсів.

Узагальнивши думки провідних криміналістів, процесуалістів та кримінологів середини ХХ століття, В.Т. Томін писав, що «співпраця органів внутрішніх справ зі ЗМІ в боротьбі зі злочинністю проходить на двох рівнях. Перший з них, більш поширений у даний час, – це зусилля, які мають своїм безпосереднім завданням правове виховання населення (мається на увазі профілактика злочинності, з одночасним підвищенням правової культури населення). Другий рівень взаємодії – спонукання населення до надання допомоги державним органам у розкритті конкретного злочину, розслідуванні конкретної кримінальної справи» [3, с. 27]. Вказане актуальне і до сьогодні. Безперечно, важлива профілактика відповідно до вимог сучасності – це звітність Національної поліції перед суспільством як за результатами розслідування конкретного резонансного кримінального правопорушення, так і за певний звітний період. Однак вчені-криміналісти чомусь схильні розглядати залучення ЗМІ для допомоги органам правопорядку лише для виявлення злочинів, розшуку злочинців та їх слідів тощо. Так, Р.С. Белкін із практичних позицій криміналістики вважав, що дуже важливою є робота слідчого з населенням через ЗМІ (особливо телебачення) для отримання інформації про: розшукуваного, свідків і потерпілих; місцезнаходження та впізнання об'єктів або предметів, їхні ознаки і властивості і т.п. Окремо вказувалося, що ЗМІ можуть бути використані як інструмент подолання протидії розслідуванню. Взаємодія оперативних працівників зі ЗМІ в процесі розслідування значно полегшує розшук підозрюваних, забезпечує повноту вилучення інформації, що міститься в її матеріальних носіях, підвищує ефективність виявлення добре замаскованих епізодів злочинної діяльності, умов, що їй сприяли, та майна, здобутого злочинним шляхом [4, с. 503-505, 514, 698, 712]. На нашу думку, позиція професора Р.С. Белкіна є обміркованою і зваженою, але через відсутність системності відчувається її структурна недосконалість.

В.Т. Томін систематизував залучення ЗМІ для допомоги слідчому відповідно до цілей:

1. Вирішення конкретного оперативного або слідчого завдання. Спонування осіб, що володіють доказовим або орієнтуючим матеріалом, довести його до відома компетентних представників правоохоронної системи.

2. Спонування адресатів (читачів, телеглядачів, радіослухачів) до вжиття заходів для усунення виявлених під час розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину.

3. Інформування населення про дійсний стан справ з метою запобігання або спростування чуток.

4. Сприяння здійсненню соціального контролю за правоохоронними органами та їхньою діяльністю [3, с. 30-34].

Окремі з указаних цілей носять загальний характер і потребують, на нашу думку, певної конкретизації та деталізації. Під час розгляду вказаних цілей відповідно до сучасних умов можна зазначити: 1) соціальний контроль за правоохоронними органами та їхньою діяльністю в теперішній час є дуже важливим і комплексно здійснюється цілою низкою суб'єктів; 2) необ-

хідність щодо інформування населення про дійсний стан справ, з метою запобігання або спростування чуток, майже повністю відпала. Чутки як соціальна вада можуть існувати лише в суспільстві з нерозвиненими ЗМІ, цензурою, відсутністю свободи слова та всілякими обмеженнями щодо вільного володіння, користування та розповсюдження інформації. У теперішній час в українському суспільстві чутки майже повністю зникли; 3) спонукання адресатів (читачів, телеглядачів, радіослухачів та інтернет-користувачів) до вжиття заходів для усунення виявлених під час розслідування обставин, що сприяли вчиненню злочину, і досі не втратило актуальності. Працівники Національної поліції України регулярно на республіканських та місцевих телеканалах у студіях чи телевізійних сюжетах приділяють багато уваги обговоренню нагальних питань, які виникають у ході виконання функціональних обов'язків з охорони громадського порядку, протидії організованим злочинності, інформування населення щодо нових видів протиправних діянь та іншого.

Найширшим та наймісткішим напрямом використання ЗМІ під час розслідування злочинів є вирішення конкретного оперативного або слідчого завдання, а також спонукання осіб, що володіють доказовим або орієнтуючим матеріалом, довести його до відомих компетентних представників правоохоронної системи. Зосередимося на вирішенні конкретного оперативного або слідчого завдання, найрозповсюдженішим серед яких є розшук підозрюваних. За слушною думкою А.В. Дунаєвої, діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного розуміється і як один з напрямів його діяльності, спрямований на виявлення місцезнаходження підозрюваного, який ухиляється від органів досудового розслідування. Вказана діяльність здійснюється за допомогою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних заходів та гласних заходів непроцесуального характеру як самостійно, так і у взаємодії з іншими підрозділами органів внутрішніх справ [5]. Прес-конференція і є гласним заходом непроцесуального характеру. Обов'язок представників Національної поліції України надавати звіт суспільству за результатами розслідування конкретного резонансного кримінального правопорушення і робити прес-конференцію, на нашу думку, доцільно розглядати як чудову тактичну можливість органів досудового слідства.

Дослідження Ю.В. Стеценка надає сучаснішу класифікацію шляхів використання ЗМІ в діяльності органів досудового слідства. За ним, ефективними є такі напрями: 1) формування належної громадської думки; 2) розшукова діяльність; 3) виявлення злочинів; 4) подолання протидії розслідуванню; 5) виявлення таємних комунікацій учасників організованих злочинних груп та членів терористичних організацій.

Прокоментуємо ті, що раніше не згадувалися. Так, формування належної громадської думки для вченого не переслідує ціль маніпулювання нею, а передбачає виключно медійне просування загальнодержавних стратегій протидії організованій злочинній діяльності та корупції. У подолання протидії розслідуванню за допомогою ЗМІ дослідник вкладає попередження розміщення матеріалів про незаконність діяльності слідчого, порушення етичних норм, проведення власного (сфальсифікованого) розслідування тощо. Під

виявленням таємних комунікацій як елементу розслідування злочинів, вчинених учасниками організованих злочинних груп та терористичних організацій, мається на увазі виявлення та успішна реалізація в кримінальному судочинстві зашифрованих повідомлень у ЗМІ (каналу зв'язку для терористів), для чого використовуються методи криптології та стеганографії [6]. Наведена вченим класифікація є цікавою та сучасною, однак ми хочемо звернути увагу на активізацію діяльності особи, яка скоїла злочин.

Спираячись на знання психології злочинця особи, що вчинили злочин та переховуються від органів досудового розслідування та суду, не тільки здійснюють заходи щоб сховатися чи замаскуватися, але й пильно спостерігають за ходом розслідування. Після кожного повідомлення по телебаченню, з преси чи інтернету, а також від знайомих та родичів аналізують свою позицію, оцінюють ступень небезпеки і вирішують питання щодо вжиття заходів із протидії розслідуванню. Тож, беручи до уваги поки що панівне становище телебачення, а також людські вади, зокрема, в даному випадку – це цікавість та страх перед покаранням, для вирішення завдань кримінального провадження пропонується використати можливості прес-конференції для надання особам, що причетні до кримінального правопорушення, завуальовано чи відкрито правдивої чи хибної інформації про хід розслідування. Наприклад, у конкретній ситуації спікер від Національної поліції України може надати загальну інформацію про хід кримінального провадження та додати, що о другій годині працівники доставлять до будівлі прокуратури чи суду важливого свідка, що точно повідомить усі обставини події, а також назве прізвища злочинців. Керівник такої тактичної операції повинен мати, бажано, детальний прогноз реакції злочинців чи їхніх спільників на наведене повідомлення та імовірні подальші заходи з протидії розслідуванню. Вірогідно, особи, що вчинили злочин, за умови реальної можливості, особисто або з допомогою третіх осіб будуть намагатися встановити анкетні дані свідка для його (його близьких) підкупу, залякування, пошкодження майна, нанесення тілесних ушкоджень, убивства та іншого. Це, на нашу думку, може стати поштовхом для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити та затримати.

Аналогічну думку сформував і Ю.В. Стеценко. Так, у ході написання дисертації він помітив специфічні можливості ЗМІ і запропонував проведення тактичних операцій, метою яких є стимулювання активності злочинця шляхом поміщення в указані засоби тривожної для нього інформації. У наведеній ним класифікації: 1) тактичні прийоми, направлені на активізацію вольових якостей учасників кримінального процесу (спрямовані на активізацію діяльності особи, яка скоїла злочин); 2) тактичні прийоми, направлені на формування в підслідного помилкового уявлення про хід розслідування («імітація», «створення інформаційного шуму», «витік інформації») [6]. Схожу думку, стосовно використання ЗМІ, висловили також криміналісти інших країн: «дезорієнтація злочинців стосовно намірів та дій оперативно-розшукових та слідчих підрозділів, у тому числі проведення оперативних ігор» [7]. Отже, вказана проблема небезпідставно цікавить

наукову спільноту в різних країнах, що свідчить про її перспективність для криміналістики.

Готуючи прес-конференцію як елемент тактичної операції і одночасно як засіб прямої або завуальованої передачі інформації для суспільства та осіб, що вчинили злочин, особливо ретельно треба підходити до формування заяви спікера від територіального підрозділу Національної поліції України. Вона повинна: 1) відображати результати роботи органу досудового розслідування; 2) містити елементи логічних доводів; 3) демонструвати правильність й об'єктивність кримінального провадження; 4) надавати можливість точно оцінити значення результатів; 5) і найголовніше, містити посил, що буде зрозумілим та достатнім для ініціювання активності злочинців.

Під час підготовки та проведення прес-конференції доцільно дотримуватися певної обережності, на чому Р.С. Белкін слушно акцентує увагу. Так, важливо при цьому дотримуватися необхідного такту і коректності, а також уникати всляких дій, які можуть бути розцінені як тиск на суд [4, с. 977] через чіплення ярликів «злочинців» на осіб, вина яких не встановлена в судовому порядку. Також є важливим збереження слідчої таємниці та захист основоположних прав і свобод людини і громадянина інших учасників кримінального провадження, зокрема, права на невтручання в особисте життя. О.Є. Користін також висловлює обмірковане застереження, що в разі інформування ЗМІ про хід розслідування інформація, що презентується, може носити усічений характер (без розкриття певних деталей злочину, зв'язків, без розголосу характеру та результатів оперативно-розшукових й інших заходів, які проведені або заплановані) [8, с. 65].

Разом з цим доцільно дотримуватися загальних правил проведення прес-конференцій, зокрема: 1) на самому початку необхідно відрекомендувати себе; 2) сформулювати мету прес-конференції; 3) надати коротку лаконічну фабулу події, що розслідується; 4) навести всі відомості, що демонструють обсяг роботи та кількість проведених заходів, їх логічність та правильність. Бажано надавати аудиторії невелику кількість інформації, без зайвої деталізації та не перенавантажено зайвими фактами, але водночас достатню для формування уявлення про ґрунтовний підхід до розслідування. Необхідно пам'ятати про істинну мету прес-конференції, а тому до вказаної інформації доцільно гармонійно додати (вплести) відомості, які допоможуть отримати бажану реакцію злочинців, що призведе до їх виявлення та затримання. Для презентативності відомостей про певний етап розслідування доцільно використовувати схеми і слайди, що демонструють аналіз зв'язків, дій, телефонних номерів, прихованих доходів та інші матеріали. Насамкінець, прес-конференції треба перейти до стадії питання-відповіді, що буде позитивно оцінено аудиторією. Відповідаючи на запитання, необхідно користуватися тим матеріалом, який був презентований, не намагаючись освітлювати нові, не представлені аудиторії матеріали [8, с. 62-70], крім випадків, коли такий підхід передбачений тактичним замислом.

Для підвищення ефективності прес-конференції як елементу тактичної операції рекомендується проведення її репетиції. Це допоможе набути чи відпрацювати навички її проведення та правильно розрахува-

ти момент, підхід і манеру подачі «інформаційного вкидання», що розраховане на реакцію злочинців чи їхніх спільників.

Розмірковуючи над питанням допустимості використання прес-конференції як «капкану» для ініціації дій злочинців або їхніх спільників, з метою встановлення їхнього місцезнаходження та затримання, можна навести наступні аргументи: 1) діюче законодавство не містить норм, які б забороняли вказану діяльність. Такі «пастки» не відносяться до правовідносин, що регулюються КПК України, тож у даному випадку можна застосувати загальноправовий принцип «що не заборонено, то дозволено»; 2) мета проведення такого заходу кореспондує із завданнями кримінального провадження (захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини) [9]; 3) суспільні інтереси, на нашу думку, є вищими, ніж інтереси осіб, що вчинили злочин.

Однак усе залежить від конкретної слідчої ситуації, врахування всіх позитивних і негативних наслідків, пов'язаних з тактичним ризиком, і потребує від слідчого прийняття оптимального тактичного рішення, виходячи з його можливостей [6].

Висновки. Підсумовуючи все сказане, зазначимо, що за допомогою прес-конференції як елементу тактичної операції можна, крім економії часу, сил і засобів, впливу на населення, охоплення майже необмеженої аудиторії, створення обстановки найбільшого сприяння розслідуванню злочинів, ініціювати інформаційний поштовх для того, щоб злочинці або їхні спільники проявили чи виказали себе, або вчинили дії, які допоможуть їх встановити, знайти та затримати. В якості перспективних напрямків подальших наукових досліджень можна назвати встановлення типових слідчих ситуацій, що обумовлюють необхідність використання прес-конференції в оперативних іграх, а також ефективних алгоритмів їх проведення.

Література

1. Засоби масової інформації / Вікіпедія: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Засоби_масової_інформації
2. Організаційно-тактичні основи залучення спеціалістів до участі у проведенні слідчих дій / Вікісторінка: веб-сайт. URL: <http://www.wikipage.com.ua/1x66c0.html>
3. Томир В.Т. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью: учебное пособие. Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1976. 96 с.
4. Белкин Р.С. Криминалистика: учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА * М, 1999. 990 с.
5. Дунаєва А.В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 214 с.; Мої дисертації: веб-сайт. URL: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/15337.html>
6. Стеценко Ю.В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: дис. ... к-та юр. наук: 12.00.09. Акад. адвокат. Укр. Київ, 2006. 20 с.; Стеценко: веб-сайт. URL: <http://www.advokat-stetsenko.com/vykorystannya-zmi-pry-rozsliduvanni-zlochyniv.html>

Організаційно-правові аспекти досудового слідства

7. Синяпкин А.М. Некоторые вопросы использования средств массовой информации в раскрытии и расследовании преступлений / Кіберленінка: веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/nekotorye-voprosy-ispolzovaniya-sredstv-massovoy-informatsii-v-raskrytii-i-rassledovanii-prestupleniy>

8. Основи кримінального аналізу: посіб. з елементами тренінгу / Користін О.Є. та ін. Одеса, 2016. 112 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. С. 88.

*Горбаньов І. М.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Одеського державного університету внутрішніх справ*

*Кузнєцов В. В.,
аспірант докторантури та аспірантури
Одеського державного університету внутрішніх справ*